

החלק שאין לו חלק: מבט פוסט-ליברלי על המשבר הנוכחי

אריקה וייס*

תקציר. הבעיה שמציבות הרפורמות המשפטיות המוצעות כעת בישראל איננה ליברליזם בלתי מספק, אלא ליברליזם שאינו עומד במשימת תיקונה של החברה הישראלית משום שהוא מדיר ואתנוצנטרי. רבים מפקקים כיום במשמעויותיו ובעמידותו של המושג "ישראל", בהתחשב בהבדלים העמוקים בין סוגי החזון החברתי של אזרחיה. במשבר זה אכן יש לטפל; אבל יש המבקשים פשוט לבטל את הרפורמות המוצעות, בלי להתייחס לתנאים שיצרו אותן. צעד כזה, במקרה הטוב, "יקנה" את המתנגדים להן למשך כמה שנים ורק ישהה מעט את ההתנגשות הגדולה. אני מציעה לחפש תהליך אינקלוסיבי נועז יותר, שיבטיח לכולם מקום ליד השולחן.

אנו ניצבים כיום בפני משבר שלא היה כמותו בישראל. דומה שזהו משבר חוקי או חוקתי, אך זהו גם משבר חברתי, שמתנגדי הרפורמות המשפטיות מסגרו אותו כהגנה על הדמוקרטיה הליברלית. אלא שהליברליזם מצוי במשבר בכל העולם (Manent, 2014), כידוע, והרגע שבו אנו מצויים אינו ייחודי בהיסטוריה. במחצית השנייה של המאה ה-20, חלקים נכבדים של העולם היוו יעד לפדגוגיה מערבית שעניינה אזרחות דמוקרטית ליברלית. תושבי ברית המועצות לשעבר (Dzenovska, 2018; Matza, 2009), הודו (Cody, 2010; Hull, 2010), עיראק ואפגניסטן שאחרי המלחמות (Ahmad et al., 2012; Osman, 2009), ותושביהן של מדינות ערביות רבות (Boutieri, 2018) "הוכשרו" לאזרחות ולחברה אזרחית אוטונומית, אחראית וסובלנית. לקראת סוף המאה, חוגי מדיניות מרכזיים אף הצהירו על "קץ ההיסטוריה" בטענה שהעולם כולו עומד להפוך לדמוקרטיה מערבית ליברלית, בהיותה צורת השלטון הטובה ביותר האפשרית (Fukuyama, 1989). תפיסת "קץ ההיסטוריה" הניאו-וילסונית של ממשל קלינטון, של מנהיגים אירופיים ושל בעלי עניין כלכלי שהחזיקו בדעות דומות ייצגה פרויקט גדול של הקניית תרבות (Graebner, 2000). היא הציגה חזון מיליוריטי התפתחותי של "שחרור באמצעות קדמה חילונית", שוב קין (Keane, 2013, p. 160) מכנה אותו "הנרטיב המוסרי של המודרניות", בהתייחסו לכך שמודרניות אינה תיאור ניטרלי של שינוי אלא תיאור במסגרת של ראייה נורמטיבית, טעונת ערכים ורוויית תשוקה של ההיסטוריה. המוסריות הליברלית של ההיסטוריה מניחה שמודרניות היא הסיפור של שחרור האנושות מדת, כללים ומסורות שחותרים תחת החופש אגב ציפייה שבשתיקה לאזרחות נאותה: "הסובייקט האוטולוגי"

* ד"ר אריקה וייס, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, בית הספר ללימודי חברה ומדיניות, אוניברסיטת תל אביב

(autological) (Povinelli, 2011). כך, הליברליזם מתייג אנשים מסוימים כ"מודרניים", ואילו האחרים מאיימים "לגרור אותנו אחורה" (Keane, 2013, p. 160), משפט שאני שומעת כיום תדיר מפי ליברלים ישראלים, ולא בפעם הראשונה (Dalsheim, 2013). אך את החזון הליברלי הזה של "קץ ההיסטוריה" דחו בתוקף אוכלוסיות רבות ששימשו מטרה לפדגוגיה הליברלית המערבית, וגם רבים אחרים מקרב החברות הליברליות (Mahmood, 2011; Milbank & Pabst, 2016). בית המשפט העליון היה עד כה המוסד הנאמן ביותר ליישומו של חלום הדמוקרטיה הליברלית נוסח אירופה בחברה הישראלית, אך הגידול במספרן של קבוצות לא ליברליות והעלייה בכוחן הפוליטי מאיימים יותר ויותר על החזון הזה (Mautner, 2011). מכאן המשבר הנוכחי.

הרפורמות המשפטיות שואפות לשנות מן היסוד את החוזה החברתי המובלע של החברה הישראלית. להלן אטען שהבעיה אינה נעוצה בהיעדר ליברליזם מספיק, אלא בכך שאין ביכולתו של הליברליזם לתקן את החברה הישראלית משום שהוא מדיר ואתנוצנטרי. אין בו סובלנות למה שחורג מהתרבות הליברלית המרכזית, והוא נותן עדיפות לנורמות תרבותיות ולערכים מערביים חילוניים ומפקח על האחרים (Asad, 2011; Povinelli, 2002). לטענתי, זו הסיבה לכך שהליברליזם אינו יכול ליישם רבים מהערכים שהשמאל טוען לקידומם, כגון קבלת השונה ואינקלוסיביות, ועל השמאל לנטוש את מעוזו הליברלי כדי להגשים את הערכים האלה. אף שהפוסט-ליברליזם בהחלט אינו עמדה "שמאלנית" בלעדית, אימוצו יאפשר לשמאל לסגל לעצמו עמדה אותנטית הרבה יותר, כזאת שלא תידרוש ממנו לסכן את מחויבותו לשונות בשל היגיון ליברלי של סגירות והתגוננות תרבותית. באותה מידה, כאנשי אקדמיה עלינו להיענות לקריאה "להניח לאנתרופולוגיה [או לסוציולוגיה] לעלות באש", לזנוח את הנחותיה הליברליות ולהכיר בכך שכדי לשחרר את הדיסציפלינה, הליברליזם חייב להישאר מאחור (Jobson, 2020).

במאמר זה אשאף לחקור את הגילויים השונים של חוויית האזרחות הישראלית ואת התפקיד שמילאו בתי המשפט בעיצובה. אבדוק איך נראים בתי המשפט, מוסדות מדינה אחרים והרפורמות המשפטיות בעיני הקהילות שבהן אעסוק, ובכלל זה הקהילות התומכות ברפורמות המשפטיות, ואבחן את הביקורת של אותן נקודות מבט נגד ההיגיון הליברלי. אסכם בקביעה שההתנגדות לרפורמות החוק המוצעות אינה צריכה לכלול הגנה על בג"ץ או על מורשתו. תחת זאת, עליה להכיר בטענות שמעלים אלה החווים את עצמם כ"אזרחים סוג ב" ולהכיר בצורך ברפורמות, אם כי לאו דווקא באלה המוצעות.

מדוע הדבר קורה? מה רוצים תומכי הרפורמות?

תומכי הרפורמות טוענים שהמערכת המשפטית מייצגת כיום מיעוט אליטיסטי ליברלי ושהיא מפלה לרעה אנשים שאינם משתייכים אליו. מתנגדיה טוענים שבית המשפט העליון והמערכת המשפטית הקיימת מגינים על כולם. בתשובה לטענות המנוגדות האלה, ברצוני להעלות כמה שאלות: האם המצב היה שפיר לפני המשבר הנוכחי? האם מערכת המשפט שירתה את כולם? איזה סוג של דמוקרטיה משרתת כיום המערכת המשפטית של ישראל? על איזה בסיס מקודמות הרפורמות, ומה יהיה האפקט הפוליטי שלהן? אם בית המשפט העליון מגן על כולנו, מדוע אנשים תומכים ברפורמות המשפטיות?

הדת ובתי המשפט הישראליים

במאמר שפרסמתי רק לפני שנה בדקתי כיצד מתמודדת מערכת המשפט הישראלית עם האמונה הדתית של אזרחיה (Weiss, 2022). המאמר מראה שחלק מהאזרחים מצפים שהמדינה תמצא מענה לעוללות שנעשו בתחום הרוחני, הכולל בעיניהם גם סוגיות של נשיאה באחריות ובאשמה. אלא שמערכות החוק הפלילי והאזרחי של ישראל הן חילוניות בעיקרן (Mautner, 2011, 2016) ואינן מורגלות בטיפול בתביעות מסוג זה. המאמר בחן שלושה מקרים. הראשון היה עבודה אתנוגרפית עם עובדים סוציאליים חרדים המנסים לקבל הכרה חוקית באלימות רוחנית, התעללות בתוך המשפחה. המקרה השני היה ניתוח המענה החוקי שניתן לקללת פולסא דנורא שהושתה על רבין. בשני המקרים נמנעה המדינה מלהציע הגנה בפני עוול רוחני או לעסוק בדבר ישירות בבית המשפט. במערכת משפט חילונית אמנם אין בכך תמה, אבל האוכלוסיות הדתיות חשו נטושות במקרים האלה משום שלא הייתה הכרה בהיגיון ובחוקיות שלהן. המקרים הללו העלו שאלות כבדות משקל באשר לשוויון בפני החוק כאשר מדובר באזרחים שהדרך שבה הם מבינים צדק נוגעת לעולם הרוח, אף שהחוק אינו מספק זאת. טענתי שם שהטיפול החוקי באמונה רוחנית מתקיים – פוליטית וחברתית – מעבר לתחום המשפטי, ומשפיע לרעה על איכות החוויה הדמוקרטית בקרב אוכלוסיות דתיות. במילים אחרות, החוויה הדמוקרטית של אוכלוסיות דתיות נפגעת כאשר מערכת המשפט מתעלמת מאמונותיהן הדתיות.

אפשר לטעון אפוא שהטיפול בתביעות כאלה נתקל במכשולים רציניים, ובהם הערכתן של טענות ראייתיות ששופטים חילונים אינם ערוכים לקראתן. עם זאת, המקרה השלישי נגע למפלגה החרדית המזרחית ש"ס, שנקטה כמה פעולות תעמולה שהיה להן כוח משיכה בעולם הרוחני – הפיצה קמעות, הבטיחה אות בספר תורה חדש ועוד. בניגוד לשני המקרים הראשונים, שבהם המדינה נמנעה מלעסוק בתכנים דתיים, במקרה של ש"ס ועדת הבחירות המרכזית עסקה ישירות בעולם הרוחני והטילה על ש"ס מגבלות. החלטתה סיפקה הזדמנות לניתוח מעמיק של דעות יהודיות דתיות בעניין המשמעות הרוחנית של קבלת אות בספר תורה, בחנה ציטוטים של רבנים מובילים, ומצאה שיש להתייחס למתנה מהסוג הזה כאל קמע רוחני. ראוי לציין שהמקרה שבו המדינה החליטה להתערב, להטיל סנקציות ולהתייחס ברצינות לעולם הרוח היה זה שבו המגזר הדתי נתפס כאילו קיבל הטבות שלא הגיעו לו ונחשב איום בעיני המפלגות הפוליטיות החילוניות. בניגוד למקרים הקודמים, בתי המשפט הוכיחו שהם בהחלט מסוגלים לעסוק בהיגיון דתי כאשר יש להם מניעים טובים לעשות זאת (כדי להטיל סנקציות).

הפלסטינים ומערכת המשפט הישראלית

רבים מציינים שהאוכלוסייה הפלסטינית בישראל תהיה "הראשונה שתסבול", ולמרות זאת הפלסטינים לא הצטרפו בהמוניהם לאופוזיציה. בשיחות שקיימתי בשבועות האחרונים עם פלסטינים, חלקם ידידים וחלקם שותפים לעבודת שדה, רבים היו בדעה שהמשבר החדש אינו שונה איכותית ממשבר האזרחות שהם חווים כל חייהם (Jamal, 2007). רובם מתנגדים לרפורמות המוצעות, אבל רבים מהם חשים שמערכת המשפט הישראלית מעולם לא הגנה עליהם. ואכן, אחת הבעיות הכואבות ביותר עבור אזרחי ישראל הפלסטינים היא

השיעור המרקייע שחקים של מקרי רצח ואלימות קיצונית בקהילותיהם, והימנעותה של המדינה מלעסוק בכך (ג'אבר, 2020). לדידם של רבים מהקהילות והיישובים הפלסטיניים, אין חוק בישראל. מה משמעות הדבר לנוכח הטענה ששינוי מערכת המשפט יסכן את המיעוטים ואת זכויותיהם? מה נוכל לומר על בית המשפט העליון בהקשר הספציפי הזה? אזרחים פלסטינים ראו שוב ושוב את בית המשפט העליון משתמש בכוח החוק כדי להעניק לגיטימציה לשליטה על מחצית מהאוכלוסייה הפלסטינית באמצעות ממשל צבאי (Berda, 2017). הסרט שלטון החוק הראה כיצד בית המשפט העליון של ישראל פיקח על החוק הצבאי בטריטוריות הפלסטיניות והחיל עליו ביקורת שיפוטית, ובכך אפשר שליטה על עם אחר – גם באמצעות שיטות שנחשבות בלתי דמוקרטיות, ובהן מדיניות המעצרים המנהליים של ישראל. יתר על כן, גם אזרחי ישראל הפלסטינים אינם זוכים לטיפול שוויוני בפני החוק. יעל ברדה (Berda, 2022) הראתה כיצד ישראל ומדינות פוסט-קולוניאליות אחרות משתמשות בהיגיון ובפוליטיקה שעברו אליהן בירושה כדי לסווג אזרחים כ"נאמנים" או כ"חשודים", ומעצבות כך באופן דרמטי חוויות אזרחות שונות בקבוצות שונות. ההתעלמות של מערכת המשפט לא סייעה להעניק לפלסטינים בישראל חוויית אזרחות משמעותית, ולא הגנה על אחיהם הפלסטינים מעבר לקו הירוק.

תחושת הדיכוי התרבותי בידי מערכת המשפט הישראלית עלתה במפגשי מחקר שערכתי עם פלסטינים אזרחי ישראל. במקרה אחד נכחתי בפגישה של עשרה עורכי דין פלסטינים מובילים שעבדו בבית הדין השרעי בטייבה. הפגישה נערכה במשרדי לשכת עורכי הדין הישראלית בעיר, ואחד הנושאים העיקריים בין הסוגיות שונות שנדונו בה היה תפקיד בית המשפט העליון. הנוכחים העלו תלונות קשות על האופן שבו בית המשפט העליון תוקף בעקביות את מערכת המשפט השרעית ומחליש אותה ואת סמכותה בקהילה, כשהוא מתעלם מפסקי הדין שלה ומתחיל את ההליך המשפטי מראשיתו. ברבים מאותם מקרים, לדידם, פסיקות בית המשפט העליון הקובעות כי מערכת המשפט השרעית אינה הולמת הן שרירותיות ומכוונות להעניש. במקרים של משמורת, למשל, חוקי השריעה מעדיפים להשאיר את הילדים בחזקת האם עד גיל שבע או תשע, ואחר כך מקבל האב עדיפות. בחוק האזרחי הישראלי יש לאם עדיפות עד גיל שש, ולאחר מכן יש לאם ולאב חזקה זהה על הילדים. בית המשפט העליון ביטל במקרים רבים את פסקי הדין של בית הדין השרעי על בסיס הבחנות שוליות כאלה, ועורכי הדין המוסלמים תפסו זאת כאימפריאליזם תרבותי מכוון מצד בית המשפט העליון, הפועל לטובת נורמות התרבות החילונית היהודיות, וכניסיון מפורש לערער את מקורות הסמכות המסורתיים של הקהילה הפלסטינית. הדבר מדגים כיצד ההיגיון הליברלי מתייג קהילות כפתולוגיות וכזקוקות לפיקוח מוסרי כאשר הן אינן מציינות לנורמות התרבות של החברה החילונית הליברלית.

תומכי הרפורמות

מה נוכל להבין לגבי רגשותיהם של אלה התומכים ברפורמות? כדי לעמוד על המתרחש עלינו להבין מדוע המאמץ לבצע רפורמות משפטיות מצא קרקע פורייה בקרב מגזרים נרחבים בחברה (מבחינתי, ההנחה שהדבר נובע ממודעות כוזבת לעולם אינה עומדת על הפרק).

דנה אלכסנדר מצביעה על כך שחוקתנות זכויות (rights constitutionalism) ושיח זכויות נחווים לא אחת כהמעטה בערך הזהות הקולקטיבית וכהחלשת גבולותיה, והדבר בא לידי ביטוי לא פעם בשיח לאומני. אלכסנדר מציינת שרוב ההסברים למשבר החוקתנות הליברלית מצביעים על גורמים מבניים, ובכלל זה גורמים חברתיים, פוליטיים וכלכליים, בניסיון להסביר מדוע קבוצות אוכלוסייה רחבות אינן תומכות בשיח מבוסס זכויות. גם בגיליון זה מוסברת התמיכה ברפורמות המשפטיות באופן מבני. אך מחקרה של אלכסנדר מראה שלהתנגדות לחוקתנות זכויות יש היבט אתי בעליל, שיש לתת עליו את הדעת כדי לזכות בתמיכתן הפוליטית של אוכלוסיות המבקשות מענה לדרישתן להשתייך (Alexander, 2022). מחקר זה מהדהד מחקר שלי ושל עמיתי ניסים מזרחי, המראה ששיח ליברלי מבוסס זכויות מאיים לא אחת על הראייה העצמית של קבוצות הנוטות לקולקטיביזם (Mizrachi, 2020; Mizrachi & Weiss, 2016). מכאן שהביקורת נגד בג"ץ מבוססת על הבדלי ערכים ועל הבנה אתית שונה של אזרחות, ושיפור סוציו-אקונומי לא יגרום לה להיעלם.

ואכן, אין מחסור בטקסטים תרבותיים נפוצים שעוסקים בטענות הקשות העומדות מאחורי התמיכה ברפורמות המשפטיות. ברשתות מופץ סרטון וידיאו פופולרי, מערכון שכותרתו "אהרון ברק, מצאנו שופט מזרחי לבית המשפט העליון". הסרטון לועג לגישה הפטרונית והמדירה של השופטים האשכנזים המתייחסים אל שופט מזרחי כאל ילד קטן. מלבד הטענה שייצוג מזרחים בבית המשפט הוא ייצוג חסר, הסרטון טוען גם שיישום החוק וניהולו מוטים ואירוצנטריים, בדומה לטענותיו של טלאאל אסד נגד החילוניות (Asad, 2003). אלפי תגובות ולייקים תומכים בטענות לאפליה תרבותית במערכת המשפט. הדבר מהדהד את תגובת הקהילה המזרחית הדתית לקביעתו של בית המשפט העליון כי אריה דרעי פסול מלכהן כשר. הסוציולוג המוביל של הקהילה החרדית המזרחית, ניסים ליאון, סיפר לי שהקהילה, שחשה זה זמן רב כי אינה מיוצגת כהלכה ואינה מובנת בחברה החילונית (Leon, 2011), נעלבה ונפגעה עמוקות מהפסיקה. דרעי נפסל בעילת "סבירות", מושג שיש לו מטען תרבותי כבד, והקהילה תפסה זאת כמחווה נוספת של התנשאות כלפיה, אף שבחרה בדרעי כנציגה הדמוקרטי מתוך מודעות מלאה להרשעותיו בעבר.

המחלוקת האידיאולוגית בין תמיכה ברפורמות ובין התנגדות להן מתקשרת במידה רבה להבדלים אתניים ודתיים, ועובדה זו היא הפיל שבחדר מבחינת הזרם המרכזי של המתנגדים לרפורמות. האם היא יכולה להסביר מדוע קבוצות שדחוקות לשוליים תומכות ברפורמות או מסרבות להצטרף לתנועת ההתנגדות, בלי להיתלות בטענות של תודעה כוזבת או בהסברים מבניים המכחישים את סוכנותן המוסרית? איזה מענה מוסרי יש לתנועת ההתנגדות לטענות בדבר "ישראל השנייה"? גם אם יש מי שמכירים באופי ההומוגני של תנועת המחאה ואף מצטערים עליו, מעטים נדרשים ישירות לסיבותיו, והוא בהחלט אינו חלק מהמצע הציבורי של התנועה ומסריה. היא אינה מציעה כל תוכנית להתקדמות, להוציא רמזים על חינוך מחדש בתחום האזרחות לאותן קבוצות.

רמי קפלן ואילון טוהר טוענים, במאמרם בגיליון זה, שהאליטה הליברלית אינה קיימת משום שהיא קבוצת מיעוט, נמצאת באפוזיציה, ואינה שולטת במרכז הכוח העיקריים. אך אנו, כסוציולוגים ואנתרופולוגים, יודעים שמוסדות מדינה וציבור ממשכים להחזיק בחשיבה הגמונית שלטונית זמן רב אחרי שאלה שהקימו אותם איבדו את כוחם (Berda, 2022). יתר על כן, להון כלכלי ותרבותי יש תפקיד חשוב בחיים הפוליטיים

והחברתיים. ואנו יודעים גם ששליטה פוליטית אינה מיתרגמת ישירות לשוויון חברתי או לתחושת השתייכות ואינקלוסיביות משמעותית בפוליטיקה הלאומית, בדיוק כפי שבחירתו של ברק אובמה לא שמה קץ לגזענות באמריקה (López, 2010; Ledwidge et al., 2013). דרישתם של הליברלים להפשטה של העצמי ולניטרליות של זהות כתנאי לאזרחות נאותה היא, למעשה, אחד מאמצעי ההדרה שלהם (Cody, 2015).

מתנגדי הרפורמות

המתנגדים לרפורמות מאששים לא פעם את ההאשמות האלה בלי שיתכוונו לכך. לאחוסלים, החשים שהמדינה שייכת להם, יש נרטיב שכיח אחד שגורס כי המדינה "נגנבת" על ידי מי שאינם בעליה החוקיים. עולות גם טענות מיליטריסטיות מובהקות (למשל של "אחים לנשק") מצד אנשים שמשמשים בשירות הצבאי שלהם כבהצדקה לכוח פוליטי ולמסגור רפובליקני (ראו מאמריהם של יפעת גוטמן ואורי שורץ בגיליון זה). ידוע שהתנגדות המתנהלת מתוך שיח מיליטריסטי ורפובליקני עלולה להשיב ערכים אלו על כנם (Helman, 2001; Weiss, 2014).

מאפייניהם האתניים והדתיים של תומכי הרפורמות המשפטיות ומתנגדיהן מוסיפים לנרטיב הזה עוד משמעות. לדוגמה, בפייסבוק מופץ פוסט טיפוסי שאין צורך לפרש את הרמיזות הדמוגרפיות שלו כדי להבין אותן:

סבא שלי בן ה-99 עדיין חי וצלול ממקימי קיבוץ כפר בלום, אמר היום לאמא שלי... "בשביל מה? בשביל מה נלחמתי בקדחת ואיבדתי חברים, בשביל מה שכלתי חתן במלחמת יום כיפור! בשביל מה? בשביל שתבוא קבוצה של פרחחים, כלומניקים ותרסק את המדינה שאני וחברי הרגנו את עצמנו בשביל להקים?"

מובע כאן הרעיון שהמדינה שייכת לחלק מהאזרחים, במיוחד למייסדיה היהודים או הוותיקים ולחיילים הקרביים, יותר מאשר ליהודים שהגיעו מאוחר יותר או לאוכלוסייה הפלסטינית הילידית שנכחה כאן קודם לכן. שיח כזה אינו ייחודי לישראל, ואפשר לשמוע אותו במקומות רבים ובהם גם ארצות הברית, למשל במוטו Make America Great Again. כאן ושם מופיעים רמזים אתניים ומגדריים משמעותיים לטענה שאת המדינה "גונבות" קבוצות אתניות נבדלות שזה מקרוב באו, לא הקריבו די, והתעלמו מההיסטוריה של ההתיישבות הלבנה.

אם כן, מדוע העמדה ה"פרוגרסיבית" נראית כה ריאקציונית ושמרנית? אפשר למצוא את התשובה במחקר המקיף שערכה אליזבת פובינלי על הממשל הליברלי המושת על קבוצות מיעוט לא ליברליות, במקרה שלה האוסטרלים האבוריג'ינים (Povinelli, 2011). פובינלי מפתחת תפיסה שהיא מכנה "החלק שאין לו חלק" כדי לתאר את מצבן של קבוצות לא ליברליות שנתונות תחת ממשל ליברלי. היא מזהה בממשל הליברלי המאוחר מאפיינים של היעדר קוהרנטיות וסקיזופרניה, הלכודה בין הכרה תרבותית (רבותיות) ובין התגוננות ליברלית (הגנה על העקרונות הליברליים של המערב) (Povinelli, 2011). תחילה המשטור והפוליטיקה של הממשלות האלה תומכים באותן קהילות (באמצעות פוליטיקה פרוגרסיבית המקדמת שוויון אתני ואינקלוסיביות), ובהמשך הם תוקפים את זכויותיהן ואת ערכי המסורת שלהן (כשכל פרט בתרבות שלהן – מזון, מוזיקה, אמנות עממית –

נתפס כמסוכן ולא מודרני דיו, אלא אם טוהר וצומצם עד כדי הפיכתו למסורת בלתי מזיקה). מחקרה של פובינלי מצטרף לשורה ארוכה של עבודות המזהות את הסתירות שבין הטענות לפוליטיקה ליברלית (שוויון, אינקלוסיביות) ובין יישומן בפועל (אינקלוסיביות מוגבלת והתננייתה בהליכה בתלם התרבותי) (Dalsheim, 2013; Kowal, 2008).

האם נוכל להיחלץ מהמשבר?

אני סבורה שהרפורמות המשפטיות שמציגים כיום יריב לוין והקואליציה השלטת מאיימות על הדמוקרטיה ועלולות לסכן חירויות רבות שאנו נהנים מהן כיום, ובכללן החירות האקדמית. אבל הצעד הראשון הנדרש כדי להיחלץ מהמשבר הוא להכיר בכאב ובתחושת העוול, ובלגיטימיות של אלה. תהליכי הקיטוב הפוליטי שאנו חווים גולשים אל מעבר לגבולות ישראל (Carothers & O'Donohue, 2019). ההתבדחות כביכול על התפצלות לשלוש מדינות, חילונית, דתית ופלסטינית, משקפת את המצב העגום ואת הספקות העולים לגבי הסיכוי שהמושג "ישראל" יחזיק מעמד מכל בחינה שהיא בהינתן ההבדלים התהומיים בחזון החברתי של אזרחיה.

רבים ממתנגדי הרפורמות רוצים פשוט להחזיר את הזמן לאחור. פתרון כזה יהיה זמני, ובמקרה הטוב יעניק לאופוזיציה כשנתיים שבהן תנסה לטאטא את ההתנגשות החמורה הזאת אל מתחת לשטיח. עלינו לשאוף לתהליך אינקלוסיבי רדיקלי יותר שיפנה מקום לכולם ליד השולחן, ולא לחזור לבתי משפט בעלי עבר של ייצוגיות בלתי קבילה ושיפוט שתוצאותיו בעייתיות מאוד. ההבדלים הניכרים באונטולוגיה ובראיית העולם בישראל אינם עתידיים להיעלם בקרוב. אנו זקוקים לאופק פוליטי חדש ומרחיק לכת שיעסוק בהבדלים העמוקים שבקרבנו, אופק שיקרא תיגר על החלוקה לימין ולשמאל במקום להישען על אידיאולוגיה שמטרתה לצמצם את ההבדלים לכדי שיח רדוד. אין ביכולתי להציע תחליף מלא לליברליזם הפוליטי, פילוסופיה שפותחה על ידי המוחות המבריקים ביותר לאורך כמה מאות שנים. אך אני יכולה להצביע על מפעלים חברתיים שעשויים לפרוץ את הנורמות הליברליות בישראל, וראוי לנסות וליישם אותם בזירה הציבורית באופן אינקלוסיבי יותר. הארגונים "שיח שלום" (שהנשיא הרצוג גייס את תמיכתו ברגע נואש זה), "שחרית" ו"הפורום להסכמה אזרחית" מנסים כל אחד בתורו לפנות מקום לקבוצות שונות ליד השולחן כדי שיביאו אל השיח דעות מנוגדות מאוד, בתנאיהן שלהן וללא אג'נדות פדגוגיות מתרבות או דרישות קדם פוליטיות. לכל אחד מאותם ארגונים יש פילוסופיה שונה, אך כולם מעודדים אנשים לבוא אל התהליך הדמוקרטי "כפי שהם". בניגוד לחשיבה הציבורית הליברלית, שהתברר כי היא מבוססת על הנחות אירוצנטריות בכל הנוגע לתקשורת ולמוסר (Chatterjee, 2004; Cody, 2015; Keane, 2002; Mazzarella, 2010), הם שואפים להגדיר מחדש את מושג הזירה הציבורית והחשיבה הציבורית – דהיינו איך לא להסכים "כראוי" – ולעשות אותו אינקלוסיבי יותר. המאמצים לתקן את ההטיה הליברלית ניכרים בשטחים רבים. עם הבולטים שבהם נמנים ההפשטה של העצמי לעומת החוויות הנסתרות של היררכיה מעמדית, קולוניאלית ומגדרית (המכונה לפעמים "קהלי נגד", counter publics), מודלים של אישיות ליברלית לעומת טענות אונטולוגיות ואפיסטמולוגיות שונות, והטיות תקשורתיות של הליברליזם לעומת אידיאולוגיות לשוניות אלטרנטיביות.

ומה עלינו לעשות כאקדמאים?

העולם אינו עובר חילון, והדמוקרטיה הליברלית איננה קץ ההיסטוריה. תפקידן העכשווי של הסוציולוגיה והאנתרופולוגיה הוא להיות קשובות ללקחים שהדיסציפלינה שלנו קנתה בעמל, ובמיוחד לכך שהבעיה הניצבת בפנינו אינה היעדר ליברליזם אלא אי-התאמתו (Jobson, 2020; Povinelli, 2002). תפקידנו להקים מרחב תיאורטי ונורמטיבי לפיתוח פתרונות שיאפשרו לנו לזחול החוצה מהמשבר, ולא להתחפר בו. ליברליזם, אידיאולוגיה שעוצבה בכבשני הקולוניאליזם ההתיישבותי (Povinelli, 2002) ואף הייתה שותפה לו, קולוניאליזם אירופי ומזימים אימפריאליסטיים (Bell, 2016; Mehta, 2018), ועבודת קניין (Losurdo, 2014) – כל אלה אינם מציעים פתרון לדילמות הנובעות מהשונות העמוקה בחברה הישראלית או בכל מקום אחר. במילותיה של אורדי לורד (Lorde), "כליו של האדון לעולם לא יפרקו את ביתו של האדון".

כפי שריאן ססיל ג'ובסון כותב בסקירה המרתקת שלו על אנתרופולוגיה תרבותית ב-2019:

אם יש לאנתרופולוגיה תפקיד, הריהו לחשוף את המבנה הרעוע של אותו פיגום [של המדינאות הליברלית] ברגע עתיר השפעות רודניות, ולא לדגול בחזרה חסרת תכלית לסטטוס קוו. קיבעון פירוק המדינה אינו יכול להכתיב, ואסור לו להכתיב, הקמה של מדינה ליברלית במקומו. עדיף היה להעלות באש גם את הנוסטלגיה הזאת. (Jobson, 2020, p. 265)

ג'ובסון סוקר עבודת מחקר אנתרופולוגית נרחבת המדגימה את הגידור וההפקעה המצויים בבסיס הממשל הליברלי המודרני, וכן את התפוררות הקונסנזוס הליברלי כנקודת ההתייחסות הקבועה של מבקר התרבות. התערבותו, כמו זו של רבים אחרים המבקרים את הליברליזם, מוצגת כחלק מניסיון להעניק עצמאות לדיסציפלינה שלנו. אך פוסט-ליברליזם אינו מייצג פרדיגמה אחת; "פוסט" פירושו "מעבר" יותר מאשר "אחרי". קיימות הצעות רבות לדרכים שבהן נוכל להחליף את העדשה הליברלית בדיסציפלינה שלנו: הומניזם רדיקלי (Anderson, 2019; Jobson, 2020), אנתרופולוגיה של ביטול (Shange, 2019), שחרור רעיוני של הדיסציפלינות שלנו מקולוניאליזם (Harrison, 2011; Thomas, 2019), ואינספור ניסויים חברתיים עממיים בתוך מסגרות פוליטיות אלטרנטיביות (Weiss, 2023).

הסוציולוגיה והאנתרופולוגיה צריכות: (1) להיות קשובות לאופן שבו מי שאינם נכללים בממשל הליברלי חווים אותו, ו-2) להישען על הפוטנציאל היצרני התיאורטי שיש במחקר האתנוגרפי או האמפירי, בבואו לבחון אופקים אתיים ופוליטיים חדשים לטיפול במסגרות של שכאורה אין ביניהן התאמה. על הסוציולוגיה לחקור צורות אלטרנטיביות נוספות של חשיבה ציבורית, שבאמצעותן אפשר ליישב טענות אונטולוגיות ואפיסטמולוגיות שאין להן מכנה משותף.

מקורות

- ג'אבר, רדא. (2020, 29 בנובמבר). המחיר של וואקום שלטוני ונסיגת המנהיגות הערבית המקומית. גלובס.
- Ahmad, Niroj, Lena Lybaek, & Audrey Osler. (2012). Democracy and diversity: Teaching for human rights and citizenship in post-conflict Iraqi Kurdistan. *Race Equality Teaching*, 30(3), 28–33.
- Alexander, Dana. (2022). Rights constitutionalism and the challenge of belonging: An empirical inquiry into the Israeli case. *Law & Social Inquiry*, 1–34.
- Anderson, Mark. (2019). *From Boas to Black Power: Racism, liberalism, and American anthropology*. Stanford University Press.
- Asad, Talal. (2003). *Formations of the secular: Christianity, Islam, modernity*. Stanford University Press.
- Asad, Talal. (2011). Thinking about the secular body, pain, and liberal politics. *Cultural Anthropology*, 26(4), 657–675.
- Bell, Duncan. (2016). *Reordering the world: Essays on liberalism and empire*. Princeton University Press.
- Berda, Yael. (2017). *Living emergency: Israel's permit regime in the occupied West Bank*. Stanford University Press.
- Berda, Yael. (2022). *Colonial bureaucracy and contemporary citizenship*. Cambridge University Press.
- Boutieri, Charis. (2018). On democratic glossaries: "Soft power" and hard markets in post-revolutionary Tunisia. *The Journal of North African Studies*, 23(3), 378–398.
- Carothers, Thomas, & and Andrew O'Donohue. (2019, October 1). *How to understand the global spread of political polarization*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Chatterjee, Partha. (2004). *The politics of the governed: Reflections on popular politics in most of the world*. Columbia University Press.
- Cody, Francis. (2009). Inscribing subjects to citizenship: Petitions, literacy activism, and the performativity of signature in rural Tamil India. *Cultural Anthropology*, 24(3), 347–380.
- Cody, Francis. (2015). Populist publics: Print capitalism and crowd violence beyond liberal frameworks. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 35(1), 50–65.
- Dalsheim, Joyce. (2013). Anachronism and morality: Israeli settlement, Palestinian nationalism, and human liberation. *Theory Culture and Society*, 30(3), 29–60.
- Dzenovska, Dace. (2018). *School of Europeanness: Tolerance and other lessons in political liberalism in Latvia*. Cornell University Press.

- Fukuyama, Francis. (1989). The end of history? *The National Interest*, 16, 3–18.
- Graebner, Norman A. (2000). The limits of meliorism in foreign affairs. *The Virginia Quarterly Review*, 76(1), 20–37.
- Harrison, Faye V. (2011). *Decolonizing anthropology: Moving further toward an anthropology for liberation*. American Anthropological Association.
- Helman, Sara. (2001). Citizenship regime, identity and peace protest in Israel. In Daniel Maman, Eyal Ben-Ari, & Zeev Rosenhek (Eds.), *Military, State and Society in Israel* (pp. 295–318). Taylor & Francis.
- Hull, Matthew. (2010). Democratic technologies of speech: From WWII America to postcolonial Delhi. *Journal of Linguistic Anthropology*, 20(2), 257–282.
- Jamal, Amal. (2007). Nationalizing states and the constitution of “hollow citizenship”: Israel and its Palestinian citizens. *Ethnopolitics*, 6(4), 471–493.
- Jobson, Ryan Cecil. (2020). The case for letting anthropology burn: Sociocultural anthropology in 2019. *American Anthropologist*, 122(2), 259–271.
- Keane, Webb. (2002). Sincerity, “modernity”, and the protestants. *Cultural Anthropology*, 17(1), 65–92.
- Keane, Webb. (2013). Secularism as a moral narrative of modernity. *Transit*, 43, 159–170.
- Kowal, Emma. (2008). The politics of the gap: Indigenous Australians, liberal multiculturalism, and the end of the self-determination era. *American Anthropologist*, 110(3), 338–348.
- Ledwidge, Mark, Kevern Verney, & Inderjeet Parmar. (2013). *Barack Obama and the myth of a post-racial America*. Routledge.
- Leon, Nissim. (2011). The political use of the Teshuva cassette culture in Israel. *Contemporary Jewry*, 31(2), 91–106.
- López, Ian F. Haney. (2010). Post-Racial racism: Racial stratification and mass incarceration in the age of Obama. *California Law Review*, 98(3), 1023–1074.
- Losurdo, Domenico. (2014). *Liberalism: A counter-history* (trans. Gregory Elliott). Verso Books.
- Mahmood, Saba. (2011). *Politics of piety: The Islamic revival and the feminist subject*. Princeton University Press.
- Manent, Pierre. (2014). The crisis of liberalism. *Journal of Democracy*, 25(1), 131–141.
- Matza, Tomas. (2009). Moscow’s echo: Technologies of the self, publics, and politics on the Russian talk show. *Cultural Anthropology*, 24(3), 489–522.
- Mazzarella, William. (2010). The myth of the multitude, or, who’s afraid of the crowd? *Critical Inquiry*, 36(4), 697–727.
- Mautner, Menachem. (2011). *Law and the culture of Israel*. Oxford University Press.
- Mautner, Menachem. (2016). Liberalism in Israel: Between the “good person” and the “bad citizen”. *Israel Studies Review*, 31(1), 6–35.

- Mehta, Uday Singh. (2018). *Liberalism and empire: A study in nineteenth-century British liberal thought*. University of Chicago Press.
- Milbank, John, & Adrian Pabst. (2016). *The politics of virtue: Post-Liberalism and the human future*. Rowman & Littlefield.
- Mizrachi, Nissim. (2016). Sociology in the garden: Beyond the liberal grammar of contemporary sociology. *Israel Studies Review*, 31(1), 36–65.
- Mizrachi, Nissim, & Erica Weiss. (2020). “We do not want to assimilate!”: Rethinking the role of group boundaries in peace initiatives between Muslims and Jews in Israel and in the West Bank. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 7(2), 172–197.
- Osman, Wazhmah. (2003). Between a rock and a cave: The uneven development of the Afghan public sphere. *Signs*, 29(1), 1–25.
- Povinelli, Elizabeth A. (2002). *The cunning of recognition: Indigenous alterities and the making of Australian multiculturalism*. Duke University Press.
- Povinelli, Elizabeth. (2011). *Economies of abandonment: Social belonging and endurance in late liberalism*. Duke University Press.
- Shange, Savannah. (2019). *Progressive dystopia: Abolition, antiblackness, and schooling in San Francisco*. Duke University Press.
- Soudriette, Richard W. (2005). What Iraq’s elections teach us about democracy building. *Human Rights*, 32(2), 22–23.
- Thomas, Deborah A. (2019). *Political life in the wake of the plantation: Sovereignty, witnessing, repair*. Duke University Press.
- Weiss, Erica. (2014). *Conscientious objectors in Israel: Citizenship, sacrifice, trials of fealty*. Penn Press.
- Weiss, Erica. (2022). Adjudicating the spiritual world in Israeli courts: Dilemmas of equality of justice. *Religion, State & Society*, 50(1), 5–21.
- Weiss, Erica. (2023). *Reasoning without consensus: Grassroots experiments in radical inclusion in Israel/Palestine*. [Manuscript in preparation]. Department of Sociology and Anthropology, Tel Aviv University.